

ПРАВА ЗАСУДЖЕНОГО

RIGHTS OF THE CONVICTED PERSON

Романов М.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології і кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Статтю присвячено розгляду питання про права засудженого, як однієї з складових його правового статусу. Автор визначає права засудженого як обов'язковий елемент правового статусу та з'ясовує їх структуру, поділяючи на статусоутворюючі та інші права. Здійснено розгляд окремої групи прав засудженого – соціально-економічні права. Автор дійшов висновку, що соціально-економічні права засудженого відносяться до інших прав.

Ключові слова: права засудженого, правовий статус засудженого, структура прав засудженої особи, статусоутворюючі права засудженого, інші права засудженого.

Статья посвящена рассмотрению вопроса о правах осужденного как одной из составляющих его правового статуса. Автор определяет права осужденного как обязательный элемент правового статуса и выясняет их структуру, подразделяя их на статусообразующие и иные права. Рассмотрена отдельная группа прав осужденного – социально-экономические права. Автор пришел к выводу, что социально-экономические права осужденного относятся к иным правам.

Ключевые слова: права осужденного, правовой статус осужденного, структура прав осужденного, статусообразующие права осужденного, иные права осужденного.

This paper is devoted to the consideration of legitimate interests of the convicted person, as a pillar of the legal status of the convict. The author finds out the real structure of the legal status of the convicted person establishes whether the legitimate interests of the necessary elements of the legal status of a convicted person while serving their sentence. The article gives a definition of the legitimate interests of the convicted and given their place in the criminal-executive relations and outlined the position of the person in the execution of punishment in respect of that person.

Key words: legitimate interests of the convicted person, legal status of the convicted person, structure of the status of the convicted person, notion of the legitimate interests of the convicted person, features of legitimate interests of the convicted person.

Актуальність теми. Для того щоб зрозуміти правовий статус засудженого, необхідно розглянути всі його складові і з'ясувати, чи є серед них визначальні. Це питання є центральним для кримінально-виконавчого права, оскільки саме воно дозволяє окреслити напрямки впливу на суб'єктів та правовідносини.

Правовий статус засудженого вивчений доволі ретельно в науці кримінально-виконавчого права. Ним займалися такі вчені, як О.М. Бандурка, О.Є. Наташев, О.І. Осауленко, В.І. Селіверстов, В.П. Севастьянов, О.В. Лисодед, Ю.А. Чеботарьова. Але останнім часом в законодавстві та суспільстві встановлюються нові пріоритети і відбуваються такі стрімкі зміни, що переосмислення і змін вимагають майже всі інститути кримінально-виконавчого права.

В межах цієї статті нас цікавить питання про права засуджених. Метою дослідження є розгляд питання про структуру прав засудженого, розмежування статусоутворюючих та інших прав, з'ясування можливості розрізнення різних груп прав засудженого, зокрема соціально-економічних.

Виклад основного матеріалу. Беззаперечною є теза, що права є обов'язковою складовою правового статусу особи в будь-яких правовідносинах. Саме права окреслюють міру можливої поведінки, тим самим вказуючи на потенційні можливості розвитку та розгортання правовідносин. Близьким до класичного є визначення прав як певних можливостей людини, котрі необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів [1, с. 18]. Отже, право – це модель поведінки, яка дає можливість особі приймати участь в правовідносинах з певною метою (намагаючись її досягти) і діяти певним чином.

Однак наведене визначення властиве для будь-яких прав особи, і тому щоб виявити суттєві властивості, необхідно звернутися до прав засудженого. Правовий статус засудженого є різновидом спеціального статусу особи. Ним є статус особи як представника тієї чи іншої соціальної групи, відокремленої за певним юридико-значущим

початком (родом діяльності, віком та ін.), який наділений відповідно до законів та інших нормативних актів спеціальними, додатковими, правами і обов'язками, обумовленими особливостями становища особи і потребами її функціональної спеціальної активності (студент, пенсіонер, військовослужбовець, посадова особа та ін.); є загальним для певного кола осіб. Спеціальний статус доповнює (статус депутата) або обмежує (статус «рецидивіста») загальний правовий статус, тобто коректує його. На відміну від загального статусу, який є постійним, спеціальний статус має мінущий характер [2, с. 60].

Як було вказано в іншому нашому дослідженні, спеціальний статус (статус засудженого), як слідує з визначення, певним чином обмежує загальний правовий статус. Важливим є те, що статус визначає правове положення суб'єктів, які є учасниками певних правовідносин, і саме він відокремлює особу, як суб'єкта від інших правовідносин. Тож важливим є відмежування, яке встановлюється за допомогою прав та обов'язків, наявність яких і робить зрозумілим, що особа дійсно є засудженою (учасником кримінально-виконавчих правовідносин). Це, в свою чергу, повинно вказувати на специфічне коло прав та обов'язків особи. Тому про наявність статусу засудженого можна вести мову лише у зв'язку з специфічними правами та обов'язками особи [3, с. 10].

Виходячи з розуміння правової природи статусу засудженого, стає зрозумілим, що необхідно вести мову перш за все про «статусоутворюючі» права та обов'язки. Тобто такі права (зокрема), які наявні лише у засудженої особи і які беззаперечно «позначають» таку особу як засуджену.

Повною мірою до таких статусоутворюючих прав засудженого можуть бути віднесені права, сформульовані в ст. 107 КВК України, яка регламентує права та обов'язки засуджених до позбавлення волі. Ними є: право одержувати інформацію і роз'яснення про умови відбування і порядок виконання покарання у виді позбавлення волі; користуватися послугами, які надаються в місцях позбавлення волі, в тому числі додатковими, оплачуваними; брати участь у трудовій діяльності; отримувати медичну

допомогу і лікування, у тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких в закладах охорони здоров'я, які мають ліцензію Міністерства охорони здоров'я України та не віднесені до відання центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань; розпоряджатися грошовими коштами, придбавати, володіти і розпоряджатися предметами, речами, виробами; здійснювати листування з особами, які знаходяться за межами колоній, вести з ними телефонні розмови, у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користуватися глобальною мережею Інтернет; одержувати і відправляти посылки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі; зустрічатися з родичами та іншими особами; подавати пропозиції, заяви і скарги в усній чи письмовій формі від свого імені; брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості, займатися фізичною культурою і спортом; придбавати, користуватися і зберігати предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування; розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому правил поведінки; одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту; одержувати правову допомогу від адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи; звертатися до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням.

Як видно, йдеться дійсно про специфічні права, які вільній людині або взагалі не притаманні, або не мають для неї високого ступеню цінності. Наприклад, право придбавати, користуватися і зберігати предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування для вільної особи є природним і таким, яке навіть не регламентується. Хоча відносно засудженого це право дійсно є важливим та таким, що підкреслює його обмежений статус.

Отже, позбавлення волі дає наочне бачення того, що таке статусоутворюючі права (та обов'язки), і дозволяє зрозуміти правову природу спеціального статусу засудженого.

Трохи складнішою є ситуація з іншими кримінальними покараннями. Зокрема, покараннями, які не пов'язані з позбавленням волі. Процес виконання-відбування цих покарань регламентований розділом 2 КВК України та іншими здебільшого підзаконними нормативними актами. Аналіз чинного законодавства дозволяє дійти висновку, що регулювання цих видів покарань частіше не містить окремих норм, присвячених специфічним правам або обов'язкам засуджених. Вважаємо, що на такі категорії засуджених можна розповсюдити деякі положення ст. 8 КВК України, яка визначає основні права засуджених. Підкреслюємо, що лише деякі, оскільки після змін, які були внесені до цієї статті в квітні 2014 р., частину прав, закріплених нею, може бути віднесено лише до покарань, пов'язаних з позбавленням волі. На нашу думку, такі права, як право отримувати у встановленому законом порядку передачі (окрім речей, що засудженим заборонено мати при собі законом, зокрема зброї, наркотичних або психотропних речовин, прекурсорів); право на оплачувану працю, організовану відповідно до вимог законодавства про працю, у тому числі щодо тривалості, умов та оплати праці; встановлюється восьмигодинний робочий день, але не більше 40 годин на тиждень; право на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених цим Кодексом; право на належне матеріально-побу-

тове забезпечення у порядку, встановленому цим Законом та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України, відносяться все ж таки до позбавлення волі і не є актуальними для покарань, які не передбачають фізичної ізоляції засудженого.

Ст. 8 КВК України визначає ще й такі права засудженого: право на отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання. Адміністрація установи чи органу, який виконує покарання, зобов'язана надати засудженим зазначену інформацію, а також ознайомлювати їх із змінами порядку і умов відбування покарань; право на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорсткому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню. Заходи впливу можуть застосовуватися до засуджених виключно на підставі закону; засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим подібним дослідженням незалежно від їх згоди; право звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань. Відповідні заяви подаються у двох примірниках, один з яких з відміткою про отримання залишається у засудженого; право давати пояснення і вести листування, а також звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами рідною мовою. Відповіді засудженим даються мовою звернення. У разі відсутності можливості дати відповідь мовою звернення вона дається українською мовою з перекладом відповіді на мову звернення, який забезпечується органом або установою виконання покарань; право на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом. Охорона здоров'я забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги. Засудженому гарантується право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги, у тому числі за власні кошти. Засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їх письмовою згодою пройти курс лікування від зазначених захворювань; право на соціальне забезпечення, у тому числі й на оформлення пенсій, відповідно до законів України; право на правову допомогу. Для одержання правової допомоги засуджені можуть користуватися послугами адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Таке право поширюється і на засуджених осіб, які перебувають на лікуванні у закладах охорони здоров'я.

Здається, що названі права можуть бути реалізовані в «режимах» інших покарань.

Але тут виникає питання про їх «специфічність». Чи дійсно названі права є такими, що формують, закріплюють та визначають статус засудженого? Вважаємо, що на це питання не можна дати однозначної позитивної відповіді, тому що такі права, як право на інформацію, право на медичне обслуговування, права на правову допомогу, на повагу до честі і гідності наявні й у інших осіб, які не є засудженими. З одного боку, нічого поганого в тому, що законодавець вирішив сформулювати в кодексі основні права засудженого, які регламентовані в Конституції та інших нормативних актах, немає. Але відомо, що норми

Конституції є нормами прямої дії і не вимагають якихось додаткових механізмів для їх реалізації. Чи може це означати, що засуджений має лише ці основні права, а інших немає? Отже, формулювання частини основних прав людини і громадянина, як таких, що є основними правами засудженого, вносить певне сум'яття в питання спеціального правового статусу засудженого. Що ж в ньому спеціального, можемо запитати ми, якщо частина прав є такою самою як у суб'єкта будь-яких правовідносин? І якщо для нефахівця це є лише питанням казуїстики, то з точки зору юридичної техніки такі моменти є неналежними.

На нашу думку, слід вести мову про наявність певної структури прав засудженого. Вона складається з двох елементів – статусоутворюючі права та інші права засудженого. Про статусоутворюючі ми вказали раніше, а до інших необхідно відносити права, які мають не лише засуджені, а й будь-які особи, але які мають певну специфіку реалізації в умовах відбування кримінального покарання. Розуміння цих складових дозволить більш чітко усвідомлювати правовий статус засудженого і звертатися до належних правових механізмів реалізації того або іншого права засудженої особи. Крім того, усвідомлення наявності у засудженого інших прав наводить певний «місток» на волю, пов'язує засудженого з вільними (не засудженими особами) і перешкоджає поглибленню стигматизації та відокремлення засудженого від інших членів суспільства. Тому підкреслення такої структури прав засудженого є надто важливим.

Можна зробити висновок, що доктрина кримінально-виконавчого права неналежним чином висвітлює дуже важливу складову правового статусу засудженого, а саме – його права. Певна визначеність є лише з засудженими до позбавлення волі, але інші 11 видів покарань не мають навіть такої регламентації.

Далі спробуємо з'ясувати, чи можна виокремити із структури статусоутворюючих прав засудженого окрему групу – соціально-економічні права або ж віднести їх цілком до тієї групи прав, яку ми назвали «іншими».

Відповідно до прийнятих в науках конституційного та міжнародного права положень, до економічних прав відносяться: право на підприємницьку діяльність; право на працю; право на відпочинок. До соціальних прав прийнято відносити: право на освіту; право на соціальне забезпечення; право на житло; право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло; право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Подібне ділення прав надає Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, який був прийнятий 16.12.1966 р. і ратифікований Україною 19.10.1973 р. В ньому до переліку соціальних та економічних прав потрапили: рівність чоловіків та жінок (ст. 3); право на працю (ст. 6); право на справедливі умови працевлаштування (ст. 7); право створювати та приєднуватися до профспілок (ст. 8); право на соціальне забезпечення (ст. 9); право на захист сім'ї (ст. 10); право на адекватні стандарти життя (включаючи право на їжу, одяг, житло) (ст. 11); право на здоров'я (ст. 12); право на освіту (ст. 13); право на культуру (ст. 15).

Конституція України формулює соціально-економічні права особи в ст. ст. 41–48:

- право на власність (ст. 41). Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності;
- право на підприємницьку діяльність (ст. 42). Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом;
- право на працю, яке передбачене ст. 43 Конституції. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується;
- право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44). Ті, хто працює, мають право

на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів;

- право на відпочинок (ст. 45). Кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час;

- право на соціальний захист (ст. 46). Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом;

- право на житло (ст. 47). Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду;

- право на достатній життєвий рівень для себе і членів своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48). Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Як видно, соціально-економічні права – це можливості особи, які пов'язані перш за все з самозабезпеченням особи, реалізацією нею своїх здібностей та нахилів, а також з отриманням певного становища (соціального статусу) серед інших людей. Виходячи з цього, можна стверджувати, що соціально-економічні права засудженого як громадянина є суттєво обмеженими. Хоча це не означає, що таких прав засуджений не має.

Але нас цікавить питання: чи можна вести мову про наявність у засудженого специфічних «статусоутворюючих» соціально-економічних прав?

Якщо спиратися на положення Конституції України та Кримінально-виконавчого кодексу, серед прав засуджених, які відносяться до соціально-економічних, можна виділити наступні:

- на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності. Засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню;

- на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом;

- на соціальне забезпечення, у тому числі й на оформлення пенсій, відповідно до законів України;

- на оплачувану працю, організовану відповідно до вимог законодавства про працю, у тому числі щодо тривалості, умов та оплати праці;

- на належне матеріально-побутове забезпечення у порядку, встановленому цим Законом та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України;

- одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту (ст. 107 КВК України).

Перелік цих прав наочно ілюструє, що соціально-економічні права засуджених не можуть бути віднесені до статусоутворюючих, оскільки стосуються неспецифічних для засудженого правовідносин та сфер діяльності (право на працю, охорону здоров'я, освіту мають всі люди та громадяни).

Висновки. Безумовно, реалізація перелічених прав засудженим має значну специфіку та особливості, які й вимагають для них окремої регламентації. Але самі по собі ці права є цілком природними для особи і не мають ознак, які дозволяють вести мову про виключність таких прав для засудженого, про притаманність них лише засудженим. Отже, можна констатувати, що соціально-економічні права засуджених відносяться, за запропонованою нами класифікацією, до інших прав засудженого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : [навч. посіб.] / П.М. Рабінович. – Львів, 2008. – 221 с.
2. Скаун О.Ф. Теорія права і держави : [підручник] / О.Ф. Скаун ; 2-ге вид. – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 520 с.
3. Романов М.В. Законні інтереси засудженого / М.В. Романов // Теорія і практика правознавства. – 2014. – Вип. 2(6) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.google.com.ua/url?q=http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2014/29.pdf&sa=U&ei=djpcVYbxKeb7ygOjwYKoBA&ved=0CBMQFjAA&usg=AFQjCNGrCCN0Fz1OfXQbZXH20lpWI6i6KQ.